

Фразеологія як чинник формування художнього світу поезії і прози Миколи Вінграновського¹

Стійкі словесні комплекси є важливими формотвірними компонентами ідіостилю письменника і становлять інтерес як із погляду добору автором фразеологізмів, що визначається взаємодією інтралінгвістичних (семантичні та стилістичні властивості сталих сполук) та екстралінгвістичних (світогляд митця, коло висвітлюваних ним проблем та ін.) чинників, так і з точки зору функціонального навантаження цих мовних одиниць у художньому контексті.

¹ У співавторстві з Ю. Калашник.

Цікавим у науковому плані є також питання фразеотворчої активності письменника, зокрема на рівні оригінальних словесних образів, які формують поетичну фразеологію та афористику.

Своєрідність ідіостилю М. Вінграновського неодноразово привертала увагу дослідників [1–7].

Актуальність теми цієї статті зумовлена зверненням до фразеологічної системи художньої мови письменника (на матеріалі і поезії, і прози), що не була предметом спеціального аналізу. Такий підхід дозволяє простежити основні тенденції використання загальномовних засобів і створення індивідуально-авторських образних єдностей як формантів неповторного художнього світу М. Вінграновського.

Фразеологічний компонент у мові поезії М. Вінграновського виразно демонструє відзначуваний дослідниками «особливий колорит, у якому прослідковуємо багатство проявів життя, багатобарвність і багатозвукість світу, що створює враження мінливо-бентежної стихії» [7: 9–10]. Певною мірою це досягається «послідовно-закономірною трансплантацією фольклорної атрибутики (символів, алегорії тощо) на щедre поле його поетики» [там само]. Насамперед знайомі народнопоетичні сталі сполуки привертають увагу читача в «мінливо-бентежній стихії» лірики М. Вінграновського, стаючи надійним образним контекстом несподіваних авторських асоціацій.

Серед фольклоризмів фразеологічного типу не можна обійти неодноразово вживаного поетом образу народних дум *на ясні зорі, на чисті води*. Наприклад: «**На ясні зорі, чисті води** / Пливи, скривавлена любов!» [8: т. 1: 124]; «**На ясну зорю і на чисту воду** / В благословенний і єдиний час / Цілуєм руку своєму народу» [8: т. 1: 300]. У першій ілюстрації фольклорний фразеологізм узято без видозміни, але він за змістом контрастує з подальшим епітетом, що й створює стилістичний ефект нового сприйняття традиційного образу. Трансформація ж граматичної форми в другому прикладі суттєво не впливає на семантику та стилістичні властивості образу, і він сприймається як величання близького, особливо дорогого. У контексті «**Під тихий крок зорі, під води призаснулі** / На цей пісок і ми вкладемо свій крок» [8: т. 1: 225] спостерігаємо зміну і форми, і змісту фольклорного образу, який набуває сучасного звучання, відбиваючи суспільно-політичну ситуацію певного періоду.

Поет іноді вдається до ремінісценцій, як, наприклад, у звертанні до свого народу: «*Я на сторожі коло тебе / Поставлю атом і добро*» [8: т. 1: 11], — де використано усталений образ із вірша Т. Шевченка.

Близькою до такого фразеовживання є актуалізація окремих складників народнопоетичного фразеологізму, що на рівні підтексту співвідносяться з відповідно цілісним образом: «*У годину суху та вологу / Відходились усі мости*» [8: т. 1: 376]. У наведеному контексті непрямо виражено

смісл фольклорних символів, зокрема й образу калинового мосту. У поезії «Сеньйорито акаціє, добрий вечір...», з якої взято приклад, привертає увагу й супровід активно вживаних у народній мові сталих сполук (етикетна формула *добрий вечір*, молитовне *слава Богу*). Цим досягається природність поетичного висловлювання, що передає особливості світосприйняття поета, багатство й несподіваність його вражень.

До засобів поетичної фразеології традиційно відносять перифрастичні вислови, які в поетичній творчості М. Вінграновського представлені досить широко. Так, наприклад, низкою перифраз поет створює оригінальний образ Києва: «*слов'янства золота столиця, світанок мови і добра, духовна міра нації Дніпра, вікно у світ стоюче*» [8: т. 1: 217]. Перифрастичним висловом звертається автор і до улюбленого Дніпра: «*Привіт тобі, ріко моєї долі!..*» [8: т. 1: 90]. У поетичній мові М. Вінграновського мають місце й складніші перифрази, образний зміст яких спирається на контекст усього ліричного твору, наприклад: «*Безсмертні келихи людського повнозвуччя, / Осяяння безсмертні океани...*» [8: т. 1: 93], — де подано своєрідні образи вершинних здобутків живопису.

У поетичній фразеології М. Вінграновського відзначаємо чимало своєрідних епітетних сполук та інших образних поєднань, що ґрунтуються на традиційних для поезії поняттях і символах. Такими є, наприклад, словообрази *білий сон* [8: т. 1: 208], *сон любові* [8: т. 1: 132], *гірка зоря, зоря-пересмута* [8: т. 1: 214], *зорі молоді* [8: т. 1: 391], *берег юності* [8: т. 1: 80], *високі очі* [8: т. 1: 364], *ясновельможний* (пор.: *сивий*) *туман* [8: т. 1: 350] тощо. До цієї групи прилягають і позначені оригінальністю метафоричні образи на зразок *синьо посміхається зоря* [8: т. 1: 328], *твої уста цвітуть в устах моїх* [8: т. 1: 335] і под.

Фразеологізовані образи, використані або створені М. Вінграновським-поетом, органічно поєднуються з фраземікою прозових творів письменника. Автор залучає фразеологію до описів та характеристики подій і персонажів, зокрема в малій прозі, як у незмінній формі, так і в авторських видозмінах головним чином задля семантичного збагачення та посилення експресивних властивостей сталих сполук.

Творчій манері М. Вінграновського притаманне створення самобутніх словесних образів, тому, за нашими спостереженнями, його мовна палітра загалом не обтяжена фразеологізмами. Письменник нерідко використовує різноманітні стійкі сполуки в нетрансформованому вигляді. Серед них неодноразово функціонують такі: *гнати втришки* [8: т. 3: 12, 222], *хоч вий* [8: т. 3: 203, 152]; *ні живий ні мертвий* [8: т. 3: 141, 146]; *дати горака* [8: т. 3: 179, 141]; *сидить в печінках* [8: т. 3: 71, 219].

М. Вінграновський досить часто створює індивідуально-авторські порівняння (наприклад: *присадокуватий, мов трактор* [8: т. 3: 37], *руки, як тісто, обличчя — перина* [8: т. 3: 243]), хоча іноді звертається й до

усталених компаративних зворотів типу *мов заведений* [8: т. 3: 20], *мов намальовані* [8: т. 3: 22], *як з води* [8: т. 3: 48], *як у прірву* [8: т. 3: 219], *як пеньки* [8: т. 3: 112], *як нам і не снилось* [8: т. 3: 223]. Ці образи стосуються різних суб'єктів порівнянь.

Низка використовуваних фразеологізмів має лайливий характер і вносить розмовно-просторічний колорит: *чорт з нею* [8: т. 3: 178], *чим чорт не шутить* [8: т. 3: 223], *к бісу* [8: т. 3: 41], *на греця* [8: т. 3: 47], *хай йому грець* [8: т. 3: 154], *а щоб ти був скис* [8: т. 3: 106], *та хай вони скажуться* [8: т. 3: 208], *чорти нас понесли* [8: т. 3: 81]. Ці сталі вислови передають емоційність персонажів або авторського мовлення.

Експресивність досягається різного роду трансформаціями стійких сполук, до яких удається і М. Вінграновський. Невисокий ступінь виразності забезпечується інверсією компонентів фразеологізму, наприклад: *«Вона показала мені свого чорно-фіолетового язика. Блисни з нього блискавка і загрими грім — гроза, якої не бачив світ»* [8: т. 3: 183]; *«а тут ще в кіно позніматись, байдики побити»* [8: т. 3: 225].

Відчутнішою є експресія, створювана заміною компонента фразеологічної одиниці, переважно на синонімічний: *«Тепер ми дорогу сюди знаємо, виїдемо завтра не в собачий, як сьогодні, голос, та дістанемо човна»* [8: т. 3: 207]; *«А тут на дзьобі уже зима, заплава замерзне — що тоді?»* [8: т. 3: 285]; *«Скачучи по Європі на її кінематографічних вісах, полк свідомо відчув, що престиж його валиться в змаганні з важкопозими недолугими співвітчизниками...»* [8: т. 3: 240]; *«Ваше світило нехай працює, а ви прямуйте своєю дорогою!»* [8: т. 3: 41]; *«Розвінчаний господарем Геракл ображено, але достойно покривуляв з подвір'я світ за очі на город»* [8: т. 3: 68].

Авторське начало більш помітне, коли трансформується кілька компонентів сталого вислову, наприклад: *«Тож перед тим, як все-таки попрощатися, сіроманець морських широт ввічливо кашлянув, набрав під щоки повітря...»* [8: т. 3: 52]; *«Що ти муркочеш собі під нюхало і світиш, як в підземеллі?»* [8: т. 3: 48]; *«Вони стояли писок навпроти писка й вичікували, хто першим опустить хвоста!»* [8: т. 3: 57]; *«Напружинені, вони полотніли, і їхні вуса свербіли на бій! На битву!»* [8: т. 3: 57]. Письменник звертається до такої заміни, змальовуючи поведінку тварин. З одного боку, ця трансформація мотивована ідейно-тематичним планом творів, а з другого, — створює гумористично-іронічні контексти.

Для стилю М. Вінграновського характерним є метафоричне використання фразеологізмів: *«А полька-бабочка як сказалася!»* [8: т. 3: 50]; *«Так і в нас такої радості хоч відбавляй!»* [8: т. 3: 126]; *«Отоді вовк ставав на великий піст»* [8: т. 3: 61]; *«Це у твого вовка голова не варить...»* [8: т. 3: 66]; *«У цуцика відідрало мову!»* [8: т. 3: 28]; *«Під воро-*

нами, зневажаючи світ і все живе, “**собі на умі**”, горбато пролітають на кривих своїх крилах сірі чаплі» [8: т. 3: 183]; «**А підпалені вози котилися! Як по нотах**» [8: т. 3: 237]. Створювані контексти можуть набувати іронічності чи гумористичного забарвлення.

Автор поширює склад фразеологізмів додаванням атрибутивного компонента, який виражається займенником або прикметником: «... **все життя в мене моя душа в п'ятках**...» [8: т. 3: 22]; «... **з лісосмуги до їхніх персон вирине моє велике цабе!**» [8: т. 3: 30]; «... **зупинив я охочого до балачок сексуального морського вовка**...» [8: т. 3: 42], — що так само вносить гумористичний струмінь.

Поширювачі мають різну семантику, наприклад: «**Збиралися вони вже як літо, та якось не виходило: то те, то се, то щось іще**, словом, тільки й того, що збиралися» [8: т. 3: 247]; «**Я догризав собі голову і заздрив артистам: тиняються від хати до хати, попивають вино, один до одного по гостях ходять, позіхають і ждуть**...» [8: т. 3: 203].

У мові аналізованих творів спостерігається вклинювання образних елементів: «Своїм **коронним**, спеціально для вас підготовленим **номером** вас вінішує тричі лауреат районного огляду художньої самодіяльності, наш колгоспно-агітаційно-інструментальний ансамбль “Бурячок”!» [8: т. 3: 49]; «... **я їх ненавижджу з Сона-діда і з Сона-прадіда**» [8: т. 3: 306].

Для підсилення образності М. Вінграновський застосовує накопичення фразеологізмів, в основному синонімічних: «**Та Манюні вони були, як до воза п'яте колесо, — вони їй були ні до чого!**» [8: т. 3: 131]; «— **Не роззявляти ротів і не ловити тав!** — командував Дузь» [8: т. 3: 45]; «... **і помертвілий песьо такого дав горака, такого дав свічка, що опинився нарівні з сорочим гніздом і ледве його не осідлав**» [8: т. 3: 28].

Художньо найбільш виразними, на нашу думку, є ті контексти, в яких образність сталої сполуки знаходить авторське розгортання: «**Мить — і з Султанчика й з мене полетіло би тільки дрантя!.. Та дрантя не полетіло**» [8: т. 3: 13]; «**Якби в мене був глузд, я б з нього зійшов**...» [8: т. 3: 348]; «**“Швидкою Настею” ми забезпечені. Роботи не буде. — Якою “Настею”, як не буде?**» [8: т. 3: 224]. Як бачимо, письменник має на меті створення іронічних контекстів. Це забезпечується шляхом використання заперечної конструкції з тим же фразеологізмом, обігруванням семантики сталої сполуки або повтором окремих компонентів в інших реченнях.

Заслуговує на увагу й афористика М. Вінграновського, що є важливим складником системи мовних засобів його ідіостилу, показником великих фразеотворчих можливостей автора. Влучні образні вирази поета близькі формою до прислів'їв, які справедливо вважаються народними афоризмами. Подібні утворення можуть мати в поетичній мові М. Вінграновського не тільки підвищену, але й знижену конотацію.

Наприклад: «*Це щастя — трясця: нападе / І вже не скоро відійде*» [8: т. 1: 59]; «*Душа наїлася та бреше*» [8: т. 1: 131]. Сатирично-іронічна тональність забезпечується тут використанням згрубілої лексики.

Здебільшого ж в афоризмах узагальнюються оцінки митцем різних життєвих явищ, вони звичайно являють собою сентенції морального плану, актуалізують високість мрій і почувань, духовну велич і оптимізм людини. Наведемо приклади: «*У кожному дні своя пора світанна*» [8: т. 1: 87]; «*Поета очі — це вітчизни очі*» [8: т. 1: 145]; «*Нам вічно треба небом жити, / По шию будучи в планеті!*» [8: т. 1: 124]; «*Доріг багато, але шлях один!*» [8: т. 1: 81]; «*Щасливий той, хто, і зазнавши мук, / життя прожив прозоро і натхненно. / Щасливий той, хто серця світлий звук / Проніс в трагедіях епохи не даремно*» [8: т. 1: 82]; «*Нема сердець, яких не брала рана, / Яких ніколи біль не обів'є*» [8: т. 1: 85]; «*Минає все, лиш наше не минає*» [8: т. 1: 67] та ін.

Гострота поетичного мислення та своєрідність художнього світу М. Вінграновського знаходять відбиття також в актуалізованих фразах типу «*Сльозам немає влади*» [8: т. 1: 76]; «*Цю жінку я люблю. Така моя печаль*» [8: т. 1: 174]; «*Мій день народження — це ти*» [8: т. 1: 103]; «*Я сів не в той літак*» [8: т. 1: 205]; «*Любово, ні! Не прощай!*» [8: т. 1: 142]. Такі поетичні вислови відзначаються смисловою злотованістю й довершеністю форми відбиття звичайних життєвих ситуацій та обставин.

Отже, фразеологічний склад художньої мови М. Вінграновського засвідчує відмінне використання сталих сполук у прозових та поетичних творах. Його поетична мова спрямована переважно на високе звучання, і відповідно добираються й трансформуються образи, що мають традиційні витoki. Тематика прозових творів сприяє ширшому залученню різноманітних за семантикою та стилістичним забарвленням фразеологізмів. Письменник збагачує літературну мову словесними образами, що виникають унаслідок як трансформування стійких комплексів, так і авторського фразеотворення.

Література

1. Андрієць О. Мовнотилістичний феномен інтимної лірики Миколи Вінграновського // Південний архів (філолог. науки). — 2001. — № 9. — С. 11–45.
2. Андрієць О. Особливості ідіостилію Миколи Вінграновського // Південний архів (філолог. науки). — 2000. — № 8. — С. 17–51.
3. Базилевський В. Логіка поезій: літозбір Миколи Вінграновського. — К., 1986. — С. 143–150.
4. Дзюба І. Духовна міра таланту // Вінграновський М. Вибрані твори. — К., 1986. — С. 5–22.

5. Ільницький М. Світогляд і талант // Укр. мова і літ. в шк. — 1980. — № 3. — С. 15–24.
6. Маленко О. Лінгвопоетика Всесвіту в українському художньому тексті: Еволюція смислів. — Х., 2004. — 184 с.
7. Салига Т. Поет — це слово. Це його життя // Вінграновський М. Вибрані твори: У 3 т. — Тернопіль, 2004. — Т. 1: Поезії 1954–2003. — С. 5–54.
8. Вінграновський М. Вибрані твори: У 3 т. — Тернопіль, 2004. — Т. 1, 3.